

ANNA DOBROWOLSKA

Uniwersytet w Bazylei, Wydział Historii

ORCID 0000-0002-2312-8010

NATALIA JARSKA

Polska Akademia Nauk, Instytut Historii

ORCID 0000-0002-5321-768X

DOBROCHNA KAŁWA

Uniwersytet Warszawski, Wydział Historii

ORCID 0000-0003-0277-6059

BARBARA KLICH-KLUCZEWSKA

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Historyczny

ORCID 0000-0002-0198-262X

O historiograficznym seksizmie. W odpowiedzi na tekst Błażeja Brzostka „Kłopoty z historią kobiet. Uwagi o badaniach dziejów najnowszych”*

On Historiographical Sexism. In Response to Błażej Brzostek's Article
The Trouble with Women's History. Notes on the Study of the Recent Past

Abstract

This article is a critical response to Błażej Brzostek's text entitled *The Trouble with Women's History. Notes on the Study of the Recent Past*. The authors subject Brzostek's research methodology to thorough criticism, arguing that his claims about the discipline's "trouble" are not supported by the facts but stem from selective research and a lack of familiarity with fundamental works in both Polish and international literature. The article highlights several methodological shortcomings, including reliance on anecdotal evidence. The analysis proposed by Brzostek has been interpreted as an example of historiographical sexism as a discriminatory practice, which, through the mechanism of selective citation, marginalises the work of female historians within the mainstream of academia. The response presents the history of women and gender in the People's Republic of Poland as a dynamic, multifaceted field of research firmly integrated into global academic discourse.

* Błażej Brzostek, *Kłopoty z historią kobiet. Uwagi o badaniach dziejów najnowszych*, „Przegląd Historyczny”, 116, 2025, 1, s. 247–280.

Słowa kluczowe: historia kobiet, historia z perspektywy płci kulturowej, stan badań, umiędzynarodowienie, interdyscyplinarność

Keywords: women's history, gender-based history, state of research, internationalisation of research, interdisciplinary approach

WSTĘP

Błażej Brzostek ma kłopoty z historią kobiet i przemyśleniami na ten temat podzielił się na łamach „Przeglądu Historycznego”. Jego artykuł jest w zasadzie swoim raportem z dwuletnich zmagania z problematyką, która wcześniej pozostawała na marginesie jego zainteresowań, dzięki czemu możemy przyjrzeć się bliżej warsztatowi i sposobowi prowadzenia refleksji metahistorycznej. Być może dla osób, które z badaniami nad historią kobiet i płcią kulturową do tej pory się nie zetknęły, wywód brzmi przekonująco. Dla badaczy i badaczek zajmujących się naukowo historią kobiet – co oznacza, że znają dorobek historiografii, orientują się w najnowszych badaniach, tak polskich, jak i międzynarodowych, co więcej, rozpoznają od lat archiwalne zasoby pod kątem źródeł istotnych dla historii kobiet – zarówno tezy tekstu, jak i przykłady o raczej anegdotycznym charakterze świadczą albo o niewiedzy autora, albo, co gorsza, o świadomej manipulacji „dowodami” przemawiającymi za wątpliwą tezą o kolejnych kłopotach z historią kobiet.

Brzostek wielokrotnie podkreśla wagę walki z dyskryminacją historii kobiet i dorobku historyczek. Tym bardziej bolesny i intelektualnie frustrujący jest fakt, że artykuł stanowi dowód zaskakująco rozległej, wręcz programowej ignorancji wobec dorobku polskiej historii kobiet ostatnich dekad. Niniejszy tekst jest zatem polemiką, która służy wyjaśnieniu, dlaczego nie zgadzamy się z tezami autora, ale przede wszystkim jest przewodnikiem po tematach badawczych i publikacjach, po które warto sięgnąć, by lepiej zrozumieć złożoność problematyki analizowanej przez badaczki historii kobiet i płci kulturowej, która w tym wydaniu rzuca nowe światło na dotychczasową wiedzę o powojennej rzeczywistości społeczno-politycznej.

O WARSZTACIE

Brzostek przyjął w swojej pracy naukowej zasadę lekceważenia dobrze rozpoznanych w akademii pojęć. Kategorie i pojęcia badawcze wydają mu się mętne, niepotrzebnie komplikują wywód, który ma być prosty i chwytliwy. Kim jest kobieta – to każdy wie. Ponadto kategorie są „obce” i potencjalnie groźne dla polskiej kultury historiograficznej, na której straży odważnie stoi recenzent, który woli zdecydowanie poświęcić więcej miejsca pojęciu „kłopotu”, niż zdefiniować cele i metody swojej analizy.

My pozostaniemy jednak wierne tradycyjnemu i uniwersalnemu warsztatowi historyka (celowo nie powiemy nawet „warsztatowi historyczki”) i będziemy się upierać, że jasne określenie celu artykułu, zastosowanych metod i kategorii sprawia, że naszą profesję możemy zakwalifikować do nauki, a nie literatury pięknej. Walory estetyczne nie powinny usprawiedliwiać epistemicznej dezynwoltury udowadniania z góry przyjętych tez. Niestety w artykule Brzostka brakuje nie tylko jasnego celu, zdefiniowania metod czy kategorii, ale także trzeciego podstawowego elementu warsztatowej układanki, czyli dookreślenia bazy źródłowej. Próżno szukać zestawienia konkretnych badań i publikacji naukowych, które autor artykułu recenzyjnego w szanującym się czasopiśmie jest zobowiązany poddać wnikliwej analizie, wpisać w kontekst dotychczasowego stanu badań, gdy podejmuje się trudnego zadania oceny całego pola. Nie chcemy wyjść w tym miejscu na metodologiczne tradycjonalistki, ale uważamy, że łatwiej byłoby odnieść się do tekstu, w którym autor jasno stwierdza, co recenzuje. Tymczasem Brzostek nie tłumaczy, dlaczego postanowił zająć się bliżej nawet nie jedną książką, ale w zasadzie jednym z jej rozdziałów i dlaczego uparcie ignoruje dorobek większości polskich badaczek dziejów kobiet i płci w PRL.

Można nawet przyjąć, że Brzostek dokonał na łamach „Przeglądu Historycznego” autodiagnozy, pisząc za Justyną Górny o „barierze płci” (s. 429), powodującej, że badania, które powstają w środowisku kobiet, są tolerowane, ale już nie cytowane przez mężczyzn (o wprowadzaniu ich do syntetycznych ujęć poszczególnych zagadnień z dziejów historii społecznej nawet nie wspominamy). Taka strategia jest też o tyle komfortowa dla recenzenta, że pozwala mu odkrywać fakty dawno odkryte i opisane (s. 250). Spieszymy z pomocą, licząc na to, że sięgnie po przytoczone tu liczne publikacje, o których istnieniu nie wiedział albo nie potrafił się do nich odnieść.

Z dwóch pojęć, które pojawiają się w tytule artykułu, autor postanowił zdefiniować akurat to, które tego nie wymaga. Wiemy więc, jak rozumie słowo „kłopot” (*nota bene*, nadużywane w tytułach artykułów naukowych, tak jakby samo w sobie świadczyło o pogłębionej refleksji autorskiej), nie wiadomo jednak, co rozumie pod pojęciem „historia kobiet”. Sprawa ta ma znaczenie kluczowe, jeśli autor podejmuje się krytycznej analizy konkretnego pola badawczego w historiografii. Nie odróżniając bowiem historii kobiet od historii płci (nie mówiąc już o herstorii, bardzo często błędnie uważanej za tożsamą z historią kobiet), nie można poprawnie zinterpretować prac naukowych mieszczących się w ich zakresie. Nie wiadomo też, co właściwie jest przedmiotem krytycznej recenzji, której podjął się autor. Czy prace poświęcone historii kobiet, uwzględniające kategorię płci? Prace o płci, ale nie o kobietach? Historia kobiet programowo odrzucająca tę kategorię? (Mamy w Polsce i takie badania). Co stanowi więc przedmiot artykułu? Trudno powiedzieć.

Brzostek nie jest pierwszym historykiem piszącym na ten temat, bo – jak to ma miejsce i w jego przypadku – badaczki i badacze wyjaśniali, czym jest wciąż mało znana historia kobiet, na czym polega jej specyfika i jakie problemy natury

metodologicznej i warsztatowej się z nią wiąza¹. Z powodów tylko sobie wiadomych autor *Kłopotów* postanowił zignorować ten aspekt badań nad historią kobiet, mimo jego znaczenia dla rozwoju pola. Niechęć do lektur metodologicznych sprawiła, że stawia pytania, na które dawno już znamy odpowiedzi, widzi problemy dawno rozwiązane, zachęca historyczki do pisania tekstów napisanych. Czytelnikom i czytelniczkom niezorntowanym wyjaśniamy, że historia kobiet jest obecna w polskiej historiografii od bez mała stulecia. O jej rosnącej roli świadczy stała obecność od 1995 r. na Zjazdach Historyków Polskich i udział w debacie prowadzonej na międzynarodowych kongresach historycznych.

W miarę lektury staje się jednak oczywiste, że autor opiera swoje krytyczne uwagi dotyczące „historii kobiet” na analizie wybranych wątków jednej książki (*Kobiety w Polsce 1945–1989*), a właściwie tylko na jednym rozdziale w niej opublikowanym. Snuje daleko idące generalizacje, z jakichś powodów traktując ów rozdział jako reprezentatywny dla całej „polskiej historiografii kobiet”. Problem polega na tym, że granice owej polskiej historiografii kobiet są dalece niejasne. Czy chodzi o historię kobiet pisaną przez badaczy i badaczki afiliowanych w polskich instytucjach naukowych? W języku polskim? Wydaje się, że autor milcząco zakłada, że przedmiotem jego zainteresowania są prace wydane po polsku, a i to nie wszystkie.

Niektórych ważnych badaczek Brzostek w ogóle nie dostrzega (Agata Ignaciuk, Sylwia Kuźma-Markowska), w przypadku innych wspomina jedynie ich prace opublikowane po polsku. Przywołuje na zasadzie wzmianki, niby w pozytywnym tonie, lecz bez przytaczania konkretnych wniosków i tez. Dowiadujemy się, że Barbara Klich-Kluczevska korzysta z akt sądowych, lecz już nie poznamy, jakie tezy na temat przemian rodziny w PRL formułuje w swojej książce. Odniesienia do konkretnych publikacji są więc zdawkowe, przypadkowe i wydają się mieć na celu zasygnalizowanie znajomości przynajmniej niektórych prac (wyłącznie książek wydanych po polsku). Na najnowsze badania nad historią kobiet w PRL autor przeznaczza zaledwie akapit (s. 252), pomijając w nim wiele nazwisk i publikacji (zob. przypisy poniżej). Całe akapity autor poświęca za to w swoim tekście „kłopotom” historii najnowszej, nie dając w ogóle dojść do głosu ważnym jej reprezentantkom, których prace wszak też stawiają warte dyskusji tezy dotyczące historii PRL. Mimo deklaratywnego zauważenia marginalizacji kobiet w procesie produkcji wiedzy historycznej, omawiany artykuł jest świetnym przykładem wszystkich praktyk dyskryminacyjnych, które wydaje się krytykować.

Fundamentalnym błędem artykułu jest to, że autor ignoruje dorobek publikacyjny w językach innych niż polski. Uczynione na początku zastrzeżenie, że tekst nie stanowi

¹ D. Kałwa, *Historia kobiet – kilka uwag metodologicznych*, w: *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. K.A. Makowski, Poznań 2014, s. 13–28; M. Solarska, *Czy historia kobiet jest możliwa? Wstępne rozpoznanie problematyki*, w: *Czy przeszłość powinna być inna? Studia z teorii i historii historiografii*, red. M. Solarska, M. Bugajewski, Poznań 2008, s. 33–48; M. Solarska, *Kobiety w sferze publicznej/politycznej – wyzwania historiograficzne*, w: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 445–457.

przeglądu dorobku historii kobiet, nie usprawiedliwia pominięcia publikacji, które kształtują dzisiejszą wiedzę o historii kobiet i wyznaczają kierunki dalszych badań. Czystka historiograficzna dotknęła przede wszystkim prace w języku angielskim²,

² S. Kuźma-Markowska, *An Unexpected Continuity: Voluntary and Compulsory Sterilization in the Rhetoric of the Pre- and Post-World War II Polish Birth Control Movement*, „East Central Europe”, 38, 2011, 1, s. 97–114; *taż*, *Marx or Malthus? Population Debates and the Reproductive Politics of State-Socialist Poland in the 1950s and 1960s*, „The History of the Family”, 25, 2020, 4, s. 576–598; B. Klich-Kluczevska, *Making up for the Losses of War: Reproduction Politics in Postwar Poland*, w: *Women and men at war: a gender perspective on World War II and its aftermath in Central and Eastern Europe*, red. M. Röger, R. Leiserowitz, Osnabrück 2012, s. 307–328; *taż*, *Biopolitics and (Non-)Modernity. Population Micro-Policy, Expert Knowledge and Family in Late-Communist Poland*, „Acta Poloniae Historica”, 115, 2017, s. 151–174; *taż*, *Is Biopower Something to Be Afraid Of? Biopolitics as a Research Category in Historiography*, w: *Biopolitics in Central and Eastern Europe in the 20th Century. Fearing for the Nation*, red. B. Klich-Kluczevska, J. von Puttkamer, I. Rebetschek, London–New York 2023, s. 8–20; A. Ignaciuk, „Clueless about Contraception”: *The Introduction and Circulation of the Contraceptive Pill in State-Socialist Poland (1960s–1970s)*, „Medicina Nei Secoli”, 26, 2014, 2, s. 509–35; *taż*, *No Man’s Land? Gendering Contraception in Family Planning Advice Literature in State-Socialist Poland (1950s–1980s)*, „Social History of Medicine”, 33, 2020, 4, s. 1327–1349; *taż*, *In Sickness and in Health: Expert Discussions on Abortion Indications, Risks, and Patient-Doctor Relationships in Postwar Poland*, „Bulletin of the History of Medicine”, 95, 2021, 1, s. 83–112; N. Jarska, *Gender and Labour in Post-War Communist Poland: Female Unemployment 1945–1970*, „Acta Poloniae Historica”, 110, 2014, s. 49–85; *taż*, *Rural Women, Gender Ideologies, and Industrialization in State Socialism: The Case of a Polish Factory in the 1950s*, „Aspasia”, 9, 2015, s. 65–86; *taż*, *Women Communists and the Polish Communist Party: From ‘Fanatic’ Revolutionaries to Invisible Bureaucrats (1918–1965)*, „History of Communism in Europe”, 8, 2017, s. 189–210; *taż*, *Modern Marriage and the Culture of Sexuality: Experts between the State and the Church in Poland, 1956–1970*, „European History Quarterly”, 49, 2019, 3, s. 467–490; *taż*, „We Treat Each Other as Equal Partners”. *The Understanding of Companionate Marriage in Postwar Poland*, „History of the Family”, 26, 2021, 4, s. 638–656; *taż*, *Women’s Work and Men: Generational and Class Dimensions of Men’s Resistance to Women’s Paid Employment in State-Socialist Poland (1956–1980)*, „Aspasia”, 15, 2021, s. 81–98; S. Kuźma-Markowska, A. Ignaciuk, *Family Planning Advice in State-Socialist Poland, 1950s–80s: Local and Transnational Exchanges*, „Medical History”, 64, 2020, 2, s. 240–66; A. Dobrowolska, *Everyone Dreams about Leaving”: Debates on Human Trafficking in State-Socialist Poland*, „Journal of Women’s History”, 33, 2021, 4, s. 168–193; J. Gałęziowski, *‘The Sense of Justice and the Need for Eugenics Require Instant and Effective Intervention’: Terminating Pregnancies Resulting from Wartime Rapes in Poland in 1945*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung/Journal of East Central European Studies”, 71, 2021, s. 235–259; N. Jarska, A. Ignaciuk, *Marriage, Gender and Demographic Change: Managing Fertility in State-Socialist Poland*, „Slavic Review”, 81, 2022, 1, s. 142–62; A. Chelstowska, A. Ignaciuk, *Criminalization, Medicalization, and Stigmatization: Genealogies of Abortion Activism in Poland*, „Signs. Journal of Women in Culture and Society”, 48, January 2023, s. 423–53; N. Jarska, S. Kuźma-Markowska, *Explaining the Calendar: The Catholic Church and Family Planning in Poland, 1930–1957*, „Historical Journal”, 66, 2023, 3, s. 666–688; P. Wasiak, K. Stańczak-Wiślicz, *Deconstructing „Nowoczesna Gospodyni”: The Home Efficiency Movement, Gender Roles, and Material Culture in Late State Socialist Poland*, „Slavic Review”, 82, 2023, 2, s. 289–310; A. Kościńska, A. Ignaciuk, *Re-Gendering Childbirth: Catholicism and Medical Activism Regarding Birth Preparation in Communist and Early Democratic Poland (1950s–1990s)*, „Journal of the History of Medicine and Allied Sciences”, 78, 2023, 3, s. 249–269; K. Stańczak-Wiślicz, *Practicing*

nie brak jednak publikacji w języku niemieckim³, francuskim⁴ i hiszpańskim⁵. Badania na temat historii kobiet i płci w PRL są mocno obecne w obiegu międzynarodowym. Środowiska historyczek zajmujących się tą tematyką w Polsce i za granicą współpracują ze sobą, należą też do większego środowiska historiografii kobiet i płci w regionie Europy Środkowo-Wschodniej i poza nią. Badaczki historii płci są też częścią sieci naukowych, które tematycznie skupiają się na innych wątkach, kategoria płci jest w nich jednak silnie obecna. Istnieją takie pola, jak historia seksualności, historia pracy, historia nauki, medycyny, historia rodziny, historia dzieciństwa i *last but not least*, historia polityczna. Wspólne projekty naukowe, publikacje, konferencje – wystarczy nawet krótki przegląd internetowych baz naukowych czy sięgnięcie do ogólnodostępnych tomów Zjazdu Historyków Polskich, by je dostrzec.

Warto wyrzec też poza wąsko definiowaną historiografię. Istnieją ważne prace na temat historii kobiet i płci w powojennej Polsce, których autorkami są antropolożki, socjolożki, literaturoznawczynie, kulturoznawczynie⁶. Brzostek jednak uparcie tego nie widzi. Jego perspektywa jest skrajnie zawężona i zdecydowanie polskocentryczna. Ale, nawet przyjmując kryterium wyłącznie językowe, autor pomija ogromny dorobek historyczek, który ukazał się w formie innej niż monografie autorские. Skąd ten lekceważący stosunek do artykułów publikowanych w renomowanych

modernity at home: Expert discourses and women's narratives on household in late socialist Poland, „Gender & History”, 37, 2025, 2, s. 764–778.

³ B. Klich-Kluczevska, *Unzüchtiger Realsozialismus: Prostitution in Der Volksrepublik Polen, „Osteuropa”*, 2006, s. 302–317; D. Kałwa, E. Szpak, „Die besten Tagen meines Lebens...” *Der Alltag In den Staatlichen Landwirtschaftsbetrieben aus Sicht der oral history*, w: *Geschlechterbeziehungen in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg. Soziale Praxis und Konstruktionen von Geschlechterbildern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 17. bis 20. November 2005*, red. C. Kraft, München 2008, s. 277–289; N. Jarska, *Frauen in der polnischen kommunistischen Partei – die Paradoxe der Frauenpolitik 1945–1960*, „Jahrbuch für historische Kommunismusforschung”, 2015, s. 75–94.

⁴ D. Kałwa, *Backlash post-stalinien en Pologne*, „Clio. Femmes, Genre, Histoire”, 41, 2015, 1, s. 165–174.

⁵ A. Ignaciuk, T. Ortiz-Gómez, *Anticoncepción, mujeres y género. La „pildora” en España y Polonia*, Madrid 2016.

⁶ I. Kurz, *Twarze w tłumie. Wizerunki bohaterów wyobraźni zbiorowej w kulturze polskiej lat 1955–1969*, Warszawa 2005; A. Kościańska, *Płeć, przyjemność i przemoc. Kształtowanie wiedzy eksperckiej o seksualności w Polsce*, Warszawa 2014; też, *Zobaczyć losia. Historia polskiej edukacji seksualnej od pierwszej lekcji do internetu*, Wołowiec 2017; M. Grabowska, *From Revolutionary Agents to Reactive Actors: The Transformation of Socialist Women's Organizing in Poland from the 1940s through the 1980s*, „Aspasia”, 10, 2016, s. 126–135; też, *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa 2018; A. Mrozik, *Crossing Boundaries: The Case of Wanda Wasilewska and Polish Communism*, „Aspasia”, 11, 2017, s. 19–53; też, *Architektki PRL-u. Komunistki, literatura i emancypacja kobiet w powojennej Polsce*, Warszawa 2022; *Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond*, red. A. Artwińska, A. Mrozik, New York 2020; M. Glosowicz, *In Search of Upper Silesian Women. Counter-histories in Contemporary Silesian Literature*, w: *Voicing Memories, Unearthing Identities*, red. A. Konarzewska, A. Nakai, Wilmington–Malaga 2023.

czasopismach polskich (również na łamach „Przeglądu Historycznego”) i zagranicznych, do rozdziałów w monografiach zbiorowych, które często, jak w przypadku fundamentalnej dla historii kobiet serii „Kobieta i...”, redagowanej przez Annę Żarnowską i Andrzeja Szwarca, tworzyły kanon wiedzy i wyznaczały kierunki dalszych badań?

SPÓŹNIONY RYCERZ

Pierwszy akapit artykułu sugeruje, że autor jest jedyną osobą w środowisku historiograficznym, która po latach umniejszania roli historyczek postanowiła odważnie stanąć po stronie kobiet. Brzostek pochylił się z troską nad kobietą – ofiarą opresyjnego systemu panującego w polskiej historiografii, a nawet szerzej – polskiej Akademii, by – jak można się domyśleć – „oddać kobietom sprawiedliwość”. Akurat tak się jednak składa, że ostatnie kilka lat przyniosło ogromny wzrost obecności kobiet w polskim dyskursie o przeszłości, publicznym i historiograficznym. Brzostek martwi się brakiem kobiet na kierowniczych stanowiskach, a przecież na czele Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk stoi Anna Landau-Czajka, przewodniczącą Rady Naukowej Instytutu Historii PAN jest Katarzyna Sierakowska, a do niedawna prorektorką Uniwersytetu Warszawskiego była również historyczka, Jolanta Choińska-Mika. Należy jedynie żałować, że to wszystko odbywało się bez udziału Brzostka, któremu rewolucja jakoś przeszła koło nosa.

Autor dostrzega dyskryminację instytucjonalną, ale nie martwi się istotniejszą kwestią, a mianowicie wykluczeniem historiograficznym, bo tak trzeba nazwać niedostrzeganie historii kobiet i jej badaczek. A przecież wystarczy uczciwie zapoznać się z badaniami, odnieść się do nich (choćby polemicznie i krytycznie), cytować publikacje i w ten sposób przeciwdziałać zjawisku marginalizacji, krytykowanemu (a jednocześnie praktykowanemu) przez Brzostka.

Z naszego doświadczenia wynika, że praktyka cytowania jest głęboko upłcioniona. Prace historyczek są rzadziej cytowane przez historyków, a ich koncepcje, wnioski i interpretacje nie przebijają się do świadomości badaczy głównego nurtu. Pozostaje im ewentualnie wzmianka w przypisie, posłowiu, o ile w ogóle pojawi się informacja, skąd pochodzą ustalenia, interpretacje i pomysły. Na marginesie warto zauważyć, że w obiegu międzynarodowym polskie historyczki są cytowane, ich ustalenia wpływają na wiedzę i dyskurs⁷. Rodzime „podwórko” ignoruje nie tylko historię kobiet jako taką, lecz i prace badaczek. Czyni to także Brzostek, wbrew własnym deklaracjom.

⁷ E. Domańska, *Międzynarodowa rozpoznawalność publikacji współczesnych polskich historyków akademickich (2019–2022)*, w: *Człowiek twórcą historii*, red. C. Kukło, W. Walczak, t. 7: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, Białystok 2024, s. 43–72; D. Kałwa, *Historia kobiet versus studia gender – o potrzebie interdyscyplinarnego dialogu*, w: *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, red. R. Stobiecki, E. Domańska, T. Wiślicz, Kraków 2014, s. 115–126.

Znamienne jest to, że w tekście poświęconym, jak można by się spodziewać, historiografii kobiet autor bardziej pochyla się nad osobą i myślą Wojciecha Roszkowskiego niż nad tym, co mają do powiedzenia historyczki takie jak Ignaciuk, Anna Dobrowolska, Katarzyna Stańczak-Wiślicz. Jest to symptomatyczny przykład męskiej solidarności i specyficznie praktykowanej ślepoty na płęć. Choć ideologicznie dalecy od siebie, łączą tych historyków ich poczucie ważności i prawa zabierania głosu, a zatem sprawowania władzy (lub ich uzurpacji) nad wiedzą, kontrolowania cytowalności. W tym świetle postawiony przez Brzostka historiografii kobiet zarzut (nieprawdziwy, o czym niżej) niecytowania prac ekspertek publikujących w czasach PRL nabiera dodatkowego wymiaru. Za fasadą obrony zapomnianych badaczek kryje się zabieg deprecjonowania historyczek zajmujących się dziejami kobiet (i płci) i ukazania samego siebie jako jedyne badacza wydobywającego te prace na światło dzienne. Sam jednak w rażący sposób pomija dziesiątki publikacji, konferencji i seminariów naukowych, o których uwzględnienie pewnie byśmy się nie upominały, ale autor otwarcie przyznaje się, że obserwacje czynione podczas wydarzeń naukowych są podstawą jego tezy o „kłopotliwej historii kobiet”. Warto więc zadać pytanie, dlaczego Brzostek też swojego artykułu nie zweryfikował chociażby wcześniej na Seminarium historii kobiet i historii płci imienia Łucji Charewiczowej w Instytucie Historii PAN czy Seminarium Historii Gender prowadzonym od lat przez Dobrochnę Kałwę na UW.

Trudno ocenić zasadność wielu wniosków autora, gdy argumentuje je bez odniesień do konkretnych publikacji, ale za pomocą subiektywnych obserwacji życia akademickiego, które niepoparte warsztatowo są niczym innym jak ciekawą anegdotą⁸. Tymczasem na tej podstawie Brzostek konstatuje, że kobiety nie biorą udziału w dyskursie naukowym (choć wiemy, że to nieprawda) albo też ich wypowiedzi są mało znaczące, skoro z różnych powodów nie zapadły w pamięć autorowi. Ten rodzaj (pod)świadomego usuwania historyczek i historii kobiet poza pole widzenia można by określić terminem „historiograficzny seksizm”, który jest efektem poznawczego egocentryzmu oraz braku autorefleksji nad własnymi ograniczeniami, nad źródłami prezentowanych opinii oraz szerzej, postawy wobec historii kobiet znanej autorowi w wersji mocno nieaktualnej.

W kontekście powracającego w artykule protekcyjnego tonu – mamy nadzieję, że niezamierzonego – przychodzą na myśl dwie książki: *Orientalizm* Edwarda Saïda i *Mężczyźni objaśniają mi świat* Rebeki Solnit, z których każda na inny sposób przyczyniła się do problematyzacji neutralności i obiektywizmu wiedzy naukowej, uprawianej – wbrew deklaracjom – z pozycji władzy i uprzywilejowania. W tym kontekście artykuł Brzostka stanowi wzorcowy przykład praktyk orientalizacji tak

⁸ Na temat wpływu osobistych doświadczeń badacza na ich wiedzę historyczną zob. D. Kałwa, *The split identity. The role of a historian's autobiographical memory in the research of contemporary history*, w: *From Mentalités to Anthropological History. Theory and Methods*, red. B. Klich-Kluczevska, D. Kałwa, Kraków 2012, s. 13–32.

historii kobiet, jak i jej badaczek. Wbrew wyłaniającemu się z tekstu obrazowi historia kobiet jest dziś wewnętrznie zróżnicowana, wielonurtowa, rozwijana dzięki nieustannym dyskusjom, nowym interpretacjom i współpracy z „sąsiadującymi” dziedzinami badań oraz w dialogu z historiografią globalną i regionalną (krajów Europy Środkowo-Wschodniej). Nie ma tu jednomyślności i jednorodności, za to pojawiają się napięcia i spory, dzięki którym wyłaniają się nowe pola badawcze, propozycje teoretyczne, i wreszcie – interpretacje.

O NAUKOWYM KOLONIALIZMIE

Wspomniane już wcześniej ignorowanie dorobku badaczek funkcjonujących w obiegu anglojęzycznym wynika z wyrażonej przez autora wprost nieufności do praktyk badawczych wypracowanych w ramach globalnego dyskursu naukowego. Brzostek krytykuje wykorzystywanie „pojęć czerpanych z bieżącej anglosaskiej historiografii przedmiotu” (s. 261), choć sam sięga i po Louise A. Tilly, i po Judith Butler. Sceptycznie odnosi się do praktykowanych przez zagranicznych badaczy kwerend w Polsce z pomocą lokalnych asystentów badawczych, nazywając je „naukowym kolonializmem”. Niestety, nie podaje tutaj w przypisach konkretnych przykładów prac opartych na takich praktykach, stąd trudno ocenić, na ile krytyka ta rzeczywiście odnosi się do błędów metodologicznych czy interpretacyjnych (i czy w ogóle ma związek z historią kobiet), a na ile jest po prostu objawem nieufności autora do badaczy, funkcjonujących w międzynarodowym obiegu wiedzy.

Krytyka niewystarczającego zrozumienia lokalnego kontekstu przez historyków i historyczki z Zachodu nie tłumaczy też w żaden sposób, dlaczego autor pomija zupełnie dorobek badaczek znających język polski, często wykształconych i pracujących na polskich uniwersytetach. Czy sam fakt publikowania swoich wyników badań w języku angielskim i zaangażowanie w dyskusję z pojęciami z „bieżącej anglosaskiej historiografii” sprawia, że prace te można traktować z podejrzliwością jako „naukowy kolonializm”? Wydaje się to raczej wygodną wymówką pozwalającą zignorować dorobek historyczek, których argumenty mogłyby skomplikować jednostronną wizję historii kobiet zaprezentowaną przez Brzostka. Sugeruje to też bardziej symptomatyczną niechęć pewnych grup polskich historyków (i historyczek) do porzucenia metodologicznego nacjonalizmu, w którym zjawiska dotyczące Polski traktowane są jako wyjątkowe, interesujące same w sobie i niewymagające narzędzi interpretacyjnych wypracowanych poza lokalnym kontekstem.

Brzostek uznaje zatem, że historia kobiet w Polsce uległa kolonizacji przez (zachodnie) feministyczne kategorie. Teza jest prosta i radykalna. Ponieważ w Polsce feminizm był słaby albo nie istniał wcale, wypracowane przez feministyczne badaczki analizy źródeł, archiwów i uznane kategorie (takie jak sprawczość czy płć kulturowa) nie mają zastosowania do badań nad polską historią. Bo są kategoriami „z zewnątrz”. Polska zatem – co zdaje się sugerować autor – zasługuje na swoją własną metodologię.

Brzostek jednak wpada w kolejną pułapkę. Nie widzi, że to właśnie historyczki z regionu zakwestionowały „zachodniość” powojennego feminizmu, doprowadzając do poszerzenia i przedefiniowania tego terminu. Czynią to m.in. redaktorki monumentalnego tomu *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights*⁹. Innym przykładem krytycznej interwencji była słynna dyskusja nad pojęciem sprawczości między Nanette Funk i Kristen Ghodsee oraz innymi badaczkami Europy Środkowej i Wschodniej (dyskusja, która *nota bene* odbyła się w 2014 i 2015 r.)¹⁰. Kolejnym przykładem jest wydany w zeszłym roku tom poświęcony aktywizmowi pracownicemu w regionie w długim XX w.¹¹ Na tym też m.in. polega wkład badań nad Polską i regionem do badań europejskich i globalnych – na krytycznej recepcji pojęć, która ma służyć ich poszerzeniu czy rewizji i zaproponowaniu nowych interpretacji globalnych zjawisk ze środkowoeuropejskiej perspektywy. Ostatnio uczyniła to Dobrowolska z „rewolucją seksualną”¹².

Krytyczna recepcja wielu pojęć oraz ich redefiniowanie nie stanowi objawu zależności kulturowej. Dla porządku warto też przypomnieć, że „myśl feministyczna” nie jest jedna, podobnie jak koncepcje definiujące porządek płci. Poza tym nieuczciwe jest stawianie zarzutu, że w pracach nurtu „historii kobiet” pojęcia „stają się makaronizmami niezbędnymi do utrzymania się w grupie, niekiedy w sposób naprawdę podobny do szlachciców wplatających łacińskie sentencje, aby potwierdzić przynależność do stanu” (s. 261), bez podania przykładu na potwierdzenie tej tezy. Jedyny przykład w tym kontekście przywołany (choć bez przypisu, który pozwoliłby go zweryfikować) odnosi się – co wiemy skądinąd – do książki badacza, który historią płci i historią kobiet się nie zajmuje.

ZARZUT DOTYCZĄCY ŹRÓDEŁ

Jednym z najbardziej zaskakujących zarzutów sformułowanych przez Brzostka jest pomijanie przez historię kobiet PRL dorobku „różnych nauk z okresu PRL, przede wszystkim socjologii, ale też etnologii, psychologii czy pedagogiki, które interesowały się rozmaitymi aspektami życia społecznego” (s. 263). Tym razem autor

⁹ *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights. East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century*, red. A. Hincu, Z. Lorand, K. Stańczak-Wislicz, J.M. Trbovc, Budapest–Wien–New York 2024 (książka w otwartym dostępie).

¹⁰ N. Funk, *A Very Tangled Knot: Official State Socialist Women's Organizations, Women's Agency and Feminism in Eastern European State Socialism*, „European Journal of Women's Studies”, 21, 2014, 4, s. 344–60; K. Ghodsee, *Untangling the Knot: A Response to Nanette Funk*, „European Journal of Women's Studies”, 22, 2015, 2, s. 248–52.

¹¹ S. Çağatay, M. Erdélyi, A. Ghiț, O. Gnydiuk, V. Helfert, I. Masheva, Z. Popova, J. Tešija, E. Varsa, S. Zimmermann, *Women's Labour Activism*, London 2025.

¹² A. Dobrowolska, *Polish Sexual Revolutions. Negotiating Sexuality and Modernity behind the Iron Curtain*, New York 2025.

zdecydował się podać konkrety, tzn. wymienił 23 nazwiska ekspertów i ekspertek jakoby niesprawiedliwie pomijanych przez badaczki i badaczy dziejów kobiet. Zestawienie to dowodzi, że Brzostek nie przeczytał prawdopodobnie żadnej z książek, które jako wnikliwy recenzent trendu powinien znać, o artykułach „rozsiewanych [...] w periodykach naukowych” (s. 263) nie wspominając.

Do samej Magdaleny Sokołowskiej w książce *Kobiety w Polsce* jest sześć odwołań, a w bibliografii znajdują się trzy pozycje jej autorstwa i jedna pod jej redakcją, zaś Stańczak-Wislicz oraz Klich-Kluczevska poświęciły jej, a także Marii Jarosz, Barbarze Łobodzińskiej i Barbarze Tryfan, jako przedstawicielkom pokolenia urodzonych przed II wojną światową socjolożek, osobny artykuł¹³. Odrębnej analizy autorstwa Natalii Jarskiej doczekała się biografia i dorobek ekonomistki i socjolożki Janiny Waluk¹⁴. Jarska i Piotr Perkowski wykorzystali dorobek Danuty Graniewskiej, Danuty Goleniewskiej (a nie jak pisze Brzostek – Goleniowskiej), Adama Kurzynowskiego, Ewy Kaltenberg-Kwiatkowskiej i Jerzego Piotrowskiego w artykułach na temat pracujących mężatek w PRL¹⁵. Badania Piotrowskiego, Kurzynowskiego, Zofii Dach czy Waluk to dzisiaj już nie przypadkowo odkrywane zakurzone teksty w starych czasopismach, tylko fundament krytycznych rozważań nad pracą kobiet w PRL. Podobnie jak badania socjologów rodziny, którym Klich-Kluczevska poświęciła cały odrębny rozdział w swojej książce i które są nieodzowne, by zrozumieć zmiany ról macierzyńskich i ojcowskich, przemoc w rodzinie czy odwrotnie – trendy emancypacyjne w przestrzeni prywatności. W części bibliografii zatytułowanej „Źródła socjologiczne, kryminologiczne, prawne i pedagogiczne” bez problemu można odnaleźć „wymazane” jakoby nazwiska Antoniny Kłoskowskiej, Danuty Markowskiej, Jana Malanowskiego czy Zbigniewa Tyszki. W tym miejscu należy także dodać analizę dorobku i aktywności na arenie międzynarodowej prawniczki Zofii Wasilkowskiej autorstwa Jarskiej¹⁶.

To jednak drobiazgi wobec ślepoty na cały ogromny segment historiografii, który rozwija się w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej od dekady i sukcesywnie wprowadza do analiz historycznych wiedzę ekspercką, nie tylko wykorzystując ją podczas badań nad sytuacją kobiet i mężczyzn w PRL, ale także poddając

¹³ K. Stańczak-Wislicz, B. Klich-Kluczevska, *Biographical Experience and Knowledge Production. Women Sociologists and Gender Issues in Communist Poland*, w: *Gender, Generations*, s. 146–165.

¹⁴ N. Jarska, *Trade Union Activists, Expertise, and Gender Inequalities in the Workplace in Post-1956 Poland*, w: *Through the Prism of Gender and Work. Women's Labour Struggles in Central and Eastern Europe and Beyond, 19th and 20th Centuries*, red. S. Çağatay i in., Leiden–Boston 2024, s. 375.

¹⁵ N. Jarska, *Managing the Double Identity: Married Women as Housewives and Workers in Post-1956 Poland*, „Journal of Women's History”, 34, 2022, 3, s. 82–102; P. Perkowski, *Wedded to welfare? Working mothers and the welfare state in communist Poland*, „Slavic Review”, 76, 2017, 2, s. 455–480.

¹⁶ N. Jarska, *The struggle for marital equality beyond Cold War political divides: transnational relationships between Polish and Spanish women lawyers in the 1960s and 1970s*, „European Review of History. Revue européenne d'histoire”, 30, 2023, 2, s. 293–308.

ją pogłębionej i krytycznej analizie. Badania te będą nadal rozwijać się w komparatystycznym kontekście krajów byłego bloku komunistycznego, czego najlepszym dowodem jest powstanie interdyscyplinarnego zespołu Jarskiej i Anniny Gagyiowej „Women Experts and Feminist Knowledge Production in Post-War East Central Europe, 1945–1989 [FemEx]”¹⁷.

Gdy Brzostek dopomina się o artykuły ze „Studiów Socjologicznych” czy „Problemów Rodziny”, w gruncie rzeczy przenosi nas w rzeczywistość polskiej historii kobiet ok. roku 2010. Tymczasem historia kobiet i płci w PRL jest dziś dużo bardziej zaawansowana, jeśli chodzi o refleksję źródłową – na etapie poszukiwań i gromadzenia surowych socjologicznych materiałów badawczych oraz przeszukiwania spuścizn naukowych zgromadzonych w archiwach. Zainteresowanie masowymi materiałami autobiograficznymi pozostaje nie w kontrze do tego trendu, ale w ścisłej z nim korelacji. Ogromnym osiągnięciem ostatniej dekady jest właśnie połączenie badań społecznych z epoki z głosem kobiet wyrażanym w prasie i przekazach autobiograficznych. I właśnie to zróżnicowanie źródeł, którego Brzostek nie jest po prostu świadom, stanowi jedną z przyczyn sukcesu historiografii wywodzącej się z korzenia historii kobiet i płci. Złożoność źródeł autobiograficznych wpływających na konkursy ogłaszane w Polsce przez cały wiek XX jest już dzisiaj oczywistością i ma ogromny wpływ na metody ich interpretacji¹⁸.

WYWAŻANIE OTWARTYCH DRZWI

We fragmentach poświęconych „kłopotom” numer cztery, pięć i sześć, czyli dyskusjom wokół stalinizmu i destalinizacji, autor przedstawia dalece niepełny i częściowo wypaczony obraz badań. Skupia się na publikacji Małgorzaty Fidelis i jednej pozytywnej recenzji tej książki autorstwa Agnieszki Mroziak. Dodajmy, że w chwili gdy Brzostek pisał swoją „recenzję”, od wydania książki Fidelis, pracy fundamentalnej dla badań nad historią gender w PRL, minęło 15 lat (pierwsze, anglojęzyczne wydanie książki ukazało się w 2010 r.)¹⁹. Autor pomija bardzo istotne prace z zakresu historii kobiet, które o stalinizmie mówią w inny sposób. Nie uwzględnia ważnej książki Anny Müller, a także badań Dariusza Jarosza i Grzegorza Miernika na temat kolektywizacji i genderowego oporu²⁰. Odkrywczym tonem oznajmia fakty, które znane

¹⁷ Zob. <https://femex.eu> (dostęp: 5 V 2026).

¹⁸ Przykładowo Katarzyna Stańczak-Wiślicz analizuje ścieżki oddziaływania języka „nowoczesności” obecnego w przestrzeni publicznej PRL na narracje osobiste kobiet. Zob. K. Stańczak-Wiślicz, *Practicing Modernity at Home: Expert Discourses and Women's Narratives on Household in Late Socialist Poland*, „Gender & History”, 37, 2025, 2, s. 764–778.

¹⁹ M. Fidelis, *Women, Communism, and Industrialization in Postwar Poland*, Cambridge–New York 2010 (wyd. pol.: M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, Warszawa 2015).

²⁰ A. Müller, *If These Walls Could Speak. Inside a Women's Prison in Poland*, Oxford 2017; też, *Przetrwać. Życ dalej. Rozmowy z więźniarkami z Europy Środkowej 1945–1956*, Warszawa 2021;

są i opisane od dawna. Jak np. to, że w kolejnych poststalinowskich dekadach PRL rosło zatrudnienie kobiet i że preferowały one zawody nierobotnicze²¹.

W swojej szarży na tezy Fidelis autor zdaje się też nie rozumieć, na czym polega różnica między krytyczną analizą dyskursu a odtwarzaniem realiów i doświadczenia kobiet. To, że ustawodawstwo ochronne zbudowane było na głęboko zakorzenionych przekonaniach o różnicy płci (nie tylko biologicznej, lecz także psychicznej), nie kłóci się ze stwierdzeniem, że o jego wprowadzenie i przestrzeganie walczyły robotnice i aktywistki (np. związków zawodowych), jak w przypadku pracy nocnej. Dlatego teza o *backlashu* może współlistnieć z tezą o (pewnej) poprawie warunków pracy w okresie poststalinowskim. Liberalizacja prawa aborcyjnego w 1956 r. jest, wbrew temu, co sugeruje Brzostek, postrzegana jako bardzo ważny element poszerzenia praw kobiet, a dyskusja wokół liberalizacji, jak przekonuje Klich-Kluczevska, przyczyniła się do istotnej detabuizacji aborcji²². Tej literatury autor nie uwzględnia. Jednocześnie wiele badaczek wskazuje na ograniczenia głównego dyskursu o aborcji, polegające na jej medykalizacji i dominacji argumentów o zdrowiu kobiet jako matek (zob. prace Kuźmy-Markowskiej i Ignaciuk). Znow – dostęp do aborcji w PRL jest faktem, ale dyskursy wokół niej to równie istotny element historii praw reprodukcyjnych. Postrzeganie aborcji jako „zła koniecznego” przez większość ekspertów miało konsekwencje dla jej powtórnej kryminalizacji w latach dziewięćdziesiątych.

W swojej krytyce tezy o *backlashu* autor zupełnie pomija też prace, które nie pasują do jego (jakże wyostrożonej) tezy. Obraz przełomu 1956 r. w historiografii kobiet i płci jest w rzeczywistości dalece bardziej zniuansowany. W książce *Architektki PRL-u* Mrozik autor może odnaleźć zdanie, które dość dobrze oddaje rozwój dyskusji i konieczność ciągłego rewidowania tez i odnajdowania nowych pól i interpretacji. Zauważa ona, że nie można „poprzestać na reprodukowaniu dychotomii «stalinowska emancypacja» – «postalinowski backlash»”²³. Pod „kłopotami” 4–6 kryje się taka liczba nieścisłości, przeinaczeń i pominięć, że trudno wszystkie sprostować w jednym artykule.

Wątek katolicyzmu jako dominującego w powojennej Polsce wyznania nie jest bynajmniej pomijany w badaniach nad historią kobiet, płci i seksualności, choć nie ulega wątpliwości, że jest to obszar, w którym jeszcze wiele pozostało do zbadania. Kilka lat temu Agnieszka Kościańska prowadziła duży projekt badawczy dotyczący relacji katolicyzmu i reprodukcji, poruszający tematy takie jak antykoncepcja, aborcja, przygotowanie do porodu i seksualność, tak w wymiarze dyskursów i polityk, jak i roli katolicyzmu w doświadczeniach reprodukcyjnych kobiet (i nie tylko

D. Jarosz, G. Miernik, *Kobiety w buncie antykolektywizacyjnym w Okole w 1953 r.: wybrane konteksty interpretacyjne*, „Polska 1944/45–1989”, 14, 2016, s. 29–60.

²¹ N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce 1945–1960*, Warszawa 2015.

²² B. Klich-Kluczevska, *Tabu, rodzina i komunizm w Polsce*, Kraków 2016.

²³ A. Mrozik, *Architektki PRL-u. Komunistki, literatura i emancypacja kobiet w powojennej Polsce*, Warszawa 2022, s. 322.

kobiet)²⁴. Krytykując brak badań nad wątkami religijnymi w historii kobiet, warto wziąć również poprawkę na dostępną bazę źródłową. Choć postulaty pogłębiania wiedzy na temat religijności kobiet i ich ról w strukturach kościelnych są jak najbardziej słuszne, pozostaną niezwykle trudne do zrealizowania tak długo, jak długo kościelne archiwa nie będą dostępne dla świeckich badaczy. Katolicyzm nie stanowi także jedynie polskiej specyfiki, badania nad Polską ważne są również dla historii globalnego katolicyzmu i porównań z krajami takimi jak Irlandia i Hiszpania, które znajdziemy w badaniach Ignaciuk czy Kuźmy-Markowskiej²⁵.

PODSUMOWANIE

Rozwiązujemy zatem kłopoty, które trapią Brzostka.

Kłopot nr 1 (z otoczeniem społecznym) wynika niestety z tego, że autor zwyczajnie nie widzi większości otoczenia, w którym prowadzimy badania, bo jest ono międzynarodowe i tam wcale nie wiedzie nam się tak źle. Paternalistyczny ton troski Brzostka o uwzględnienie dorobku badawczego kobiet skonfrontowany jest wyraźnie z dyskryminacyjnymi praktykami (nie)cytowania widocznymi w tekście. Kłopoty historii kobiet biorą się głównie z nieczytania (czyli ignorancji) lub przemilczania ustaleń i propozycji interpretacyjnych. Rozwiązanie tego kłopotu wydawałoby się proste. Wystarczy czytać, cytować i wchodzić w dyskusję z merytorycznymi tezami. Ale jak widać nie tak oczywiste, żeby Brzostek się tego podjął.

Kłopot nr 2 (z historią najnowszą) nie jest charakterystyczny dla historii kobiet, a jeśli już, to raczej dla szerszego pola badawczego (co zresztą sam Brzostek zauważa). Umieszczenie go w tekście poświęconym historii kobiet stanowi wyraz nieuczciwej praktyki recenzenckiej, sugerujący, że to właśnie historia kobiet byłaby bardziej niż inne subdyscypliny historii najnowszej podatna na ten „kłopot”, podczas gdy dzieje się zupełnie odwrotnie. Co więcej, akurat prace polskich historyczek płci od lat problematyzują wiele kwestii podniesionych przez Brzostka w tej sekcji. Może wystarczyłoby je uważniej przeczytać *sine ira et studio*?

Kłopot nr 3 (z modelem wyjaśniającym) to raczej kłopot samego autora z nie-
możliwością odnalezienia się w realiach umiędzynarodowionej akademii. Na początek rekomendujemy czytanie prac w językach innych niż polski, być może wtedy „obce” kategorie analityczne staną się mniej straszne, a ich wykorzystanie w analizie historycznej przestanie tak szokować. Można też samemu zaangażować się w dyskusję w międzynarodowym obiegu naukowym.

²⁴ O projekcie i publikacjach: <https://www.etnologia.uw.edu.pl/katorep> (dostęp: 5 V 2026).

²⁵ A. Kościańska, *Humanae Vitae, Birth Control and the Forgotten History of the Catholic Church in Poland*, w: *The Schism of '68. Catholicism, Contraception and Humanae Vitae in Europe, 1945–1975*, red. A. Harris, Cham 2018, s. 187–208; A. Ignaciuk, L. Kelly, *Contraception and Catholicism in the Twentieth Century: Transnational Perspectives on Expert, Activist and Intimate Practices*, „Medical History”, 64, 2020, 2, s. 163–172.

Kłopoty nr 4–7 wynikają z powyższych, tzn. z fundamentalnej niechęci do pogłębionej lektury prac, które zostały już opublikowane. Nowoczesna historia kobiet i płci kulturowej w Polsce to pole, które rozwija się intensywnie od ponad dwóch dekad, w wielu językach i paradygmatach dyscyplinarnych oraz metodologicznych. Przeświadczenie, że po przeczytaniu jednej książki i pobieżnym przejrzeniu kilku innych można wyrokować o stanie tak dużego i zróżnicowanego pola, jest wyrazem ignorancji autora. Domagamy się wyłącznie tego, czego wymagamy od magistranta/ki i doktoranta/ki – najpierw zapoznania się z literaturą i wykorzystanymi w badaniach źródłami i metodami, następnie zaś analizy, w której wnioski o trendach historyograficznych będą udokumentowane odwołaniami do literatury, a nie anegdotycznych przykładów i z życia warszawskiego historyka.

Na koniec. Z ogromną radością jednocześnie śpieszymy donieść, że monografia *Kobiety w Polsce 1944–1989* ukaże się w najbliższych miesiącach nakładem wydawnictwa CEU i AUP w języku angielskim. Oczywiście w poprawionej wersji. Pamiętajmy, że minęło już pięć lat od jej wydania i sporo udało się od tego czasu zbadać.

BIBLIOGRAFIA²⁶

- Çağatay Selin, Erdélyi Mátyás, Ghiț Alexandra, Gnydiuk Olga, Helfert Veronika, Masheva Ivelina, Popova Zhanna, Tešija Jelena, Varsa Eszter, Zimmermann Susan, *Women's Labour Activism in Eastern Europe and Beyond. A New Transnational History*, London 2025.
- Chelstowska Agata, Ignaciuk Agata, *Criminalization, Medicalization, and Stigmatization: Genealogies of Abortion Activism in Poland*, „Signs. Journal of Women in Culture and Society”, 48, January 2023, s. 423–53.
- Dobrowolska Anna, „Everyone Dreams about Leaving”: *Debates on Human Trafficking in State-Socialist Poland*, „Journal of Women's History”, 33, 2021, 4, s. 168–93.
- Dobrowolska Anna, *Polish Sexual Revolutions. Negotiating Sexuality and Modernity behind the Iron Curtain*, New York 2025.
- Dobrowolska Anna, *Sanitary Pads and the Fall of Communism: Reconceptualizing Period Poverty in State Socialist Poland*, „Journal of Women's History”, 37, 2025, 1, s. 38–57.
- Domańska Ewa, *Międzynarodowa rozpoznawalność publikacji współczesnych polskich historyków akademickich (2019–2022)*, w: *Człowiek twórcą historii*, red. Cezary Kukło, Wojciech Walczak, t. 7: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, Białystok 2024, s. 43–72.
- Fidelis Małgorzata, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, Warszawa 2015.
- Fidelis Małgorzata, *Women, Communism, and Industrialization in Postwar Poland*, Cambridge–New York 2010.
- Funk Nanette, *A Very Tangled Knot: Official State Socialist Women's Organizations, Women's Agency and Feminism in Eastern European State Socialism*, „European Journal of Women's Studies”, 21, 2014, 4, s. 344–60.
- Gałęziowski Jakub, „The Sense of Justice and the Need for Eugenics Require Instant and Effective Intervention”: *Terminating Pregnancies Resulting from Wartime Rapes in Poland in 1945*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung/Journal of East Central European Studies”, 71, 2021, s. 235–259.

²⁶ Niniejsza bibliografia nie wyczerpuje w żadnym wypadku listy prac poświęconych tematyce historii kobiet w PRL.

- Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond*, red. Agata Artwińska, Agnieszka Mrozik, New York 2020.
- Ghodsee Kristen, *Untangling the Knot: A Response to Nanette Funk*, „European Journal of Women's Studies”, 22, 2015, 2, s. 248–52.
- Głosowicz Monika, *In Search of Upper Silesian Women. Counter-histories in Contemporary Silesian Literature*, w: *Voicing Memories, Unearthing Identities*, red. Aleksandra Konarzewska, Anna Nakai, Wilmington–Malaga 2023, s. 175–196.
- Grabowska Magdalena, *From Revolutionary Agents to Reactive Actors: The Transformation of Socialist Women's Organizing in Poland from the 1940s through the 1980s*, „Aspasia”, 10, 2016, s. 126–136.
- Grabowska Magdalena, *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa 2018.
- Ignaciuk Agata, „Clueless about Contraception”: *The Introduction and Circulation of the Contraceptive Pill in State-Socialist Poland (1960s–1970s)*, „Medicina Nei Secoli”, 26, 2014, 2, s. 509–35.
- Ignaciuk Agata, *In Sickness and in Health: Expert Discussions on Abortion Indications, Risks, and Patient-Doctor Relationships in Postwar Poland*, „Bulletin of the History of Medicine”, 95, 2021, 1, s. 83–112.
- Ignaciuk Agata, Kelly Laura, *Contraception and Catholicism in the Twentieth Century: Transnational Perspectives on Expert, Activist and Intimate Practices*, „Medical History”, 64, 2020, 2, s. 163–72.
- Ignaciuk Agata, *No Man's Land? Gendering Contraception in Family Planning Advice Literature in State-Socialist Poland (1950s–1980s)*, „Social History of Medicine”, 33, 2020, 4, s. 1327–1349.
- Ignaciuk Agata, Ortiz-Gómez Teresa, *Anticoncepción, mujeres y género. La „píldora” en España y Polonia*, Madrid 2016.
- Jarosz Dariusz, Miernik Grzegorz, *Kobiety w buncie antykolektywizacyjnym w Okole w 1953 r.: wybrane konteksty interpretacyjne*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, 14, 2016, s. 29–60.
- Jarska Natalia, *Frauen in der polnischen kommunistischen Partei – die Paradoxe der Frauenpolitik 1945–1960*, „Jahrbuch für historische Kommunismusforschung”, 2015, s. 75–94.
- Jarska Natalia, *Gender and Labour in Post-War Communist Poland: Female Unemployment 1945–1970*, „Acta Poloniae Historica”, 110, 2014, s. 49–85.
- Jarska Natalia, Ignaciuk Agata, *Marriage, Gender and Demographic Change: Managing Fertility in State-Socialist Poland*, „Slavic Review”, 81, 2022, 1, s. 142–162.
- Jarska Natalia, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce 1945–1960*, Warszawa 2015.
- Jarska Natalia, Kuźma-Markowska Sylwia, *Explaining the Calendar: The Catholic Church and Family Planning in Poland, 1930–1957*, „Historical Journal”, 66, 2023, 3, s. 666–688.
- Jarska Natalia, *Managing the Double Identity: Married Women as Housewives and Workers in Post-1956 Poland*, „Journal of Women's History”, 34, 2022, 3, s. 82–102.
- Jarska Natalia, *Modern Marriage and the Culture of Sexuality: Experts between the State and the Church in Poland, 1956–1970*, „European History Quarterly”, 49, 2019, 3, s. 467–490.
- Jarska Natalia, *Rural Women, Gender Ideologies, and Industrialization in State Socialism The Case of a Polish Factory in the 1950s*, „Aspasia”, 9, 2015, s. 65–86.
- Jarska Natalia, *The struggle for marital equality beyond Cold War political divides: transnational relationships between Polish and Spanish women lawyers in the 1960s and 1970s.*, „European Review of History. Revue européenne d'histoire”, 30, 2023, 2, s. 293–308.
- Jarska Natalia, *Trade Union Activists, Expertise, and Gender Inequalities in the Workplace in Post-1956 Poland*, w: *Through the Prism of Gender and Work. Women's Labour Struggles in Central and Eastern Europe and Beyond, 19th and 20th Centuries*, red. Selin Çağatay i in., Leiden–Boston 2024, s. 375–398.
- Jarska Natalia, „We Treat Each Other as Equal Partners”. *The Understanding of Companionate Marriage in Postwar Poland*, „History of the Family”, 26, 2021, 4, s. 638–56.
- Jarska Natalia, *Women Communists and the Polish Communist Party: From 'Fanatic' Revolutionaries to Invisible Bureaucrats (1918–1965)*, „History of Communism in Europe”, 8, 2017, s. 189–210.

- Jarska Natalia, *Women's Work and Men: Generational and Class Dimensions of Men's Resistance to Women's Paid Employment in State-Socialist Poland (1956–1980)*, „Aspasia”, 15, 2021, s. 81–98.
- Kałwa Dobrochna, *Backlash post-stalinien en Pologne [Post-Stalinist backlash in Poland]*, „Clio. Femmes, Genre, Histoire”, 41, 2015, 1, s. 165–174.
- Kałwa Dobrochna, *Historia kobiet – kilka uwag metodologicznych*, w: *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. Krzysztof A. Makowski, Poznań 2014, s. 13–28.
- Kałwa Dobrochna, *Historia kobiet i badania genderowe: transdyscyplinarne eksploracje przeszłości*, w: *Człowiek twórcą historii*, red. Cezary Kukło, Wojciech Walczak, t. 7: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, Białystok 2024, s. 101–116.
- Kałwa Dobrochna, *Historia kobiet versus studia gender – o potrzebie interdyscyplinarnego dialogu*, w: *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, red. Rafał Stobiecki, Ewa Domańska, Tomasz Wiślicz, Kraków 2014, s. 115–126.
- Kałwa Dobrochna, Szpak Ewelina, „Die besten Tagen meines Lebens...” *Der Alltag In den Staatlichen Landwirtschaftsbetrieben aus Sicht der oral history*, w: *Geschlechterbeziehungen in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg. Soziale Praxis und Konstruktionen von Geschlechterbildern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 17. bis 20. November 2005*, red. Claudia Kraft, München 2008, s. 277–289.
- Kałwa Dobrochna, *The split identity. The role of a historian's autobiographical memory in the research of contemporary history*, w: *From Mentalités to Anthropological History. Theory and Methods*, red. Barbara Klich-Kluczevska, Dobrochna Kałwa, Kraków 2012, s. 13–32.
- Klich-Kluczevska Barbara, *Biopolitics and (Non-)Modernity. Population Micro-Policy, Expert Knowledge and Family in Late-Communist Poland*, „Acta Poloniae Historica”, 115, 2017, s. 151–174.
- Klich-Kluczevska Barbara, *Is Biopower Something to Be Afraid Of? Biopolitics as a Research Category in Historiography*, w: *Biopolitics in Central and Eastern Europe in the 20th Century. Fearing for the Nation*, red. Barbara Klich-Kluczevska, Joachim von Puttkamer, Immo Rebitschek, New York 2022, s. 8–20.
- Klich-Kluczevska Barbara, *Making up for the Losses of War: Reproduction Politics in Postwar Poland*, w: *Women and Men at War. A Gender Perspective on World War II and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, red. Maren Röger, Ruth Leiserowitz, Osnabrück 2012, s. 307–328.
- Klich-Kluczevska Barbara, *Tabu, rodzina i komunizm w Polsce*, Kraków 2015.
- Klich-Kluczevska Barbara, *Unzüchtiger Realsozialismus: Prostitution in Der Volksrepublik Polen*, „Osteuropa”, 2006, s. 302–317.
- Kościańska Agnieszka, *Humanae Vitae, Birth Control and the Forgotten History of the Catholic Church in Poland*, w: *The Schism of '68. Catholicism, Contraception and Humanae Vitae in Europe, 1945–1975*, red. Alana Harris, Cham 2018, s. 187–208.
- Kościańska Agnieszka, Ignaciuk Agata, *Re-Gendering Childbirth: Catholicism and Medical Activism Regarding Birth Preparation in Communist and Early Democratic Poland (1950s–1990s)*, „Journal of the History of Medicine and Allied Sciences”, 78, 2023, 3, s. 249–269.
- Kościańska Agnieszka, *Płeć, przyjemność i przemoc. Kształtowanie wiedzy eksperckiej o seksualności w Polsce*, Warszawa 2014.
- Kościańska Agnieszka, *Zobaczyć losia. Historia polskiej edukacji seksualnej od pierwszej lekcji do internetu*, Wołowiec 2017.
- Kurz Iwona, *Twarze w tłumie. Wizerunki bohaterów wyobraźni zbiorowej w kulturze polskiej lat 1955–1969*, Warszawa 2005.
- Kuźma-Markowska Sylwia, *An Unexpected Continuity: Voluntary and Compulsory Sterilization in the Rhetoric of the Pre- and Post-World War II Polish Birth Control Movement*, „East Central Europe”, 38, 2011, 1, s. 97–114.
- Kuźma-Markowska Sylwia, Ignaciuk Agata, *Family Planning Advice in State-Socialist Poland, 1950s–80s: Local and Transnational Exchanges*, „Medical History”, 64, 2020, 2, s. 240–266.

- Kuźma-Markowska Sylwia, *Marx or Malthus? Population Debates and the Reproductive Politics of State-Socialist Poland in the 1950s and 1960s*, „The History of the Family”, 25, 2020, 4, s. 576–598.
- Mrozik Agnieszka, *Architektki PRL-u. Komunistki, literatura i emancypacja kobiet w powojennej Polsce*, Warszawa 2022.
- Mrozik Agnieszka, *Crossing Boundaries: The Case of Wanda Wasilewska and Polish Communism*, „Aspasia”, 11, 2017, s. 19–53.
- Müller Anna, *If These Walls Could Speak. Inside a Women's Prison in Poland*, Oxford 2017.
- Müller Anna, *Przetrwać. Życ dalej. Rozmowy z więźniarkami z Europy Środkowej 1945–1956*, Warszawa 2021.
- Perkowski Piotr, *Wedded to welfare? Working mothers and the welfare state in communist Poland*, „Slavic Review”, 76, 2017, 2, s. 455–480.
- Solarska Maria, *Czy historia kobiet jest możliwa? Wstępne rozpoznanie problematyki*, w: *Czy przeszłość powinna być inna? Studia z teorii i historii historiografii*, red. Maciej Bugajewski, Poznań 2008, s. 33–48.
- Solarska Maria, *Kobiety w sferze publicznej/politycznej – wyzwania historiograficzne*, w: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 445–457.
- Stańczak-Wiślicz Katarzyna, Klich-Kluczevska Barbara, *Biographical Experience and Knowledge Production. Women Sociologists and Gender Issues in Communist Poland*, w: *Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond*, red. Anna Artwińska, Agnieszka Mrozik, New York 2020, s. 146–165.
- Stańczak-Wiślicz Katarzyna, Perkowski Piotr, Fidelis Małgorzata, Klich-Kluczevska Barbara, *Kobiety w Polsce 1945–1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, Kraków 2020.
- Stańczak-Wiślicz Katarzyna, *Practicing Modernity at Home: Expert Discourses and Women's Narratives on Household in Late Socialist Poland*, „Gender & History”, 37, 2025, 2, s. 764–778.
- Stańczak-Wiślicz Katarzyna, Wasiak Patryk, *Deconstructing „Nowoczesna Gospodyni”: The Home Efficiency Movement, Gender Roles, and Material Culture in Late State Socialist Poland*, „Slavic Review”, 82, 2023, 2, s. 289–310.
- Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights. East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century*, red. Adela Hincu, Zsofia Lorand, Katarzyna Stańczak-Wiślicz, Jovana Mihajlovic Trbovc, Budapest–Vienna–New York 2024.